

การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมของ
ประชาชน กรณีศึกษาเกษตรกรอำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย*
THE APPLICATION OF BUDDHIST PRINCIPLES FOR THE DEVELOPMENT OF
AGRICULTURE AMONG LOCAL PEOPLE: A CASE STUDY OF FARMERS
IN MUEANG DISTRICT, NONG KHAI PROVINCE

*สมเดช นามเกต¹, เจษฎา มุลยาพอ¹, พระครูพิศาลสารบัณฑิต¹, พระมหาไพฑูรย์ สิริธมโม¹,
Somdet Namket¹, Jesada Munyapho¹, Phrakru Phisalsaribunthit¹, Phramahapaitool siridhammo¹,

ภัทรารณณ์ นามเกต²
Pattaraporn Namket²

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย¹
โรงเรียนเนินพระเนาว์วิทยา, ประเทศไทย²

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand¹
Nernphanaowittaya School, Thailand²

*Corresponding Author, E-mail: 6601104009@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพและปัญหาของการเกษตรกรรมในจังหวัดหนองคาย 2) ศึกษาหลักพุทธธรรมที่ใช้เป็นพุทธนวัตกรรมการพัฒนาเกษตรกรรมในจังหวัดหนองคาย 3) ศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธนวัตกรรมการพัฒนาเกษตรกรรมของประชาชนในจังหวัดหนองคาย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎก เอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลจากการสัมภาษณ์ นำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า 1) เกษตรกรในจังหวัดหนองคายส่วนใหญ่ยังยึดเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม เช่น ปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ และพืชผสมผสาน โดยพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก แต่ประสบปัญหาด้านน้ำ ดินเสื่อมโทรม การใช้สารเคมีเกินความจำเป็น และต้นทุนที่สูง ส่งผลให้เกิดหนี้สินและขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ 2) หลักธรรมทางพุทธศาสนาในการพัฒนาเกษตรกรรม ได้แก่ (1) ติณฐธัมมิกัตถประโยชน์ เน้นการลงมือทำอย่างไม่ย่อท้อ การรู้จักรักษาทรัพย์สิน การเลือกคบหากัลยาณมิตร และการดำเนินชีวิต

*Received: 20 November 2025; Revised: 21 December 2025; Accepted: 25 December 2025

บทความวิจัยนี้ปรับปรุงจากรายงานวิจัยเรื่อง “ประยุกต์ใช้หลักพุทธนวัตกรรมการพัฒนาเกษตรกรรมของประชาชนในเขตจังหวัดหนองคาย” ประจำปีงบประมาณ 2567 สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อย่างพอเพียง (2) มัชฌิมาปฏิปทา เป็นแนวทางแห่งความพอดี ไม่สุดโต่ง ส่งเสริมการดำเนินชีวิต เกษตรกรอย่างสมดุลทั้งในด้านเศรษฐกิจและจิตใจ และ (3) หลักอวิหิงสา เน้นการไม่เบียดเบียน สิ่งแวดล้อม หลักธรรมเหล่านี้ ส่งเสริมให้เกษตรกรมีความเพียร การดำรงชีวิตอย่างพอเพียง และ ตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม 3) การประยุกต์ใช้หลักพุทธนวัตกรรมในการ พัฒนาเกษตรกรรมของประชาชนในจังหวัดหนองคาย โดยเน้นหลักมัชฌิมาปฏิปทา อวิหิงสา และทิวรรุณมิกัตถะ พบว่า เกษตรกรสามารถน้อมนำหลักธรรมมาใช้ในวิถีชีวิตและการผลิตอย่างสมดุล มีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม และเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในครัวเรือน แม้ยังมีข้อจำกัด ในด้านตลาดและการสนับสนุน

คำสำคัญ: พุทธนวัตกรรม, การเกษตรกรรม, การพัฒนาอย่างยั่งยืน, ทางสายกลาง

Abstract

This research article aims to: 1) examine the conditions and challenges of agricultural practices; 2) study Buddhist principles applied as Buddhist innovations in agricultural development; and 3) investigate the application of Buddhist innovations in agricultural development among the people of Nong Khai Province. This qualitative research is based on data analysis from the Tipitaka, academic Buddhist literature, relevant research, and field interviews. The findings are presented through descriptive analysis.

The results reveal that: 1) Most farmers in Nong Khai still rely on traditional agriculture, such as rice farming, animal husbandry, and mixed cropping, which depend heavily on natural resources. However, they face serious problems including water scarcity, soil degradation, excessive use of agrochemicals, and high production costs, leading to debt and economic insecurity. Moreover, there is a lack of collective innovation and sustainable agricultural knowledge. 2) Key Buddhist principles suitable for agricultural development include: (1) *Diṭṭhadhamikattha* focusing on diligence, resourcefulness, good companionship, and moderation; (2) *Majjhimāpaṭipadā* promoting balanced livelihood; and (3) *Avihimsā* emphasizing non-harm to the environment. These principles encourage farmers to cultivate perseverance, live modestly, and recognize the interconnectedness between humans and nature. 3) The application of Buddhist innovations in agricultural development in Nong Khai Province, particularly the integration of *Majjhimāpaṭipadā*, *Avihimsā*, and *Diṭṭhadhamikattha*, shows that farmers

can harmonize these principles into both their way of life and agricultural practices. This approach fosters environmental responsibility and household economic stability. Despite challenges in market access and institutional support, Buddhist innovation demonstrates strong potential for sustainable rural development.

Keywords: Buddhist Innovation, Agriculture, Sustainable Development, Middle Path

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ส่งเสริมให้มนุษย์พัฒนาตนเองให้สมบูรณ์สูงสุด โดยใช้พระธรรมเป็นเครื่องมือในการฝึกฝน มีพระสงฆ์เป็นผู้ยืนยันความจริงดังกล่าว พระสงฆ์จึงมีบทบาทอันสำคัญที่จะเป็นผู้นำที่จะทำกิจกรรมในการพัฒนาชุมชน โดยนำเอาหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเข้ามาใช้ในการพัฒนา การประกอบอาชีพอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น อาชีพเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพที่บรรพบุรุษได้ทำมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ถือว่าเป็นอาชีพหลักอาชีพหนึ่ง ที่คนไทยส่วนใหญ่ได้ทำอยู่ในปัจจุบัน กล่าวคือประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม จึงเป็นแหล่งสำคัญในการเพาะปลูกพืช และผลิตอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงประชาชนทั้งภายในและภายนอกประเทศ ทำให้การนำเอาทรัพยากร ดิน น้ำ พลังงานและพื้นที่ป่าไม่มาใช้ในการเกษตรในปริมาณมาก จึงทำให้พื้นที่อุดมสมบูรณ์ของไทยได้ลดน้อยถอยลง เนื่องจากพื้นที่ที่เคยทำเกษตรกรรมได้ถูกเปลี่ยนไป เป็นพื้นที่ชุมชนเพื่อตอบสนองการเพิ่มขึ้นของประชากร มีการก่อสร้างบ้านเรือน และโรงงานอุตสาหกรรมอื่น ๆ มากขึ้น ทำให้พื้นที่ทำเกษตรกรรมลดน้อยลง จึงเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงสำหรับผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในอนาคต

ดังนั้น พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ส่งเสริมมนุษย์ให้รู้จักพัฒนาตนเอง ฝึกฝนตนเองให้เกิดความสมบูรณ์ที่สุด โดยใช้หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการพัฒนา ในการฝึกอบรม โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้แนะนำสั่งสอน ฉะนั้น พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญที่จะนำกิจกรรมพัฒนาชุมชน โดยนำเอาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเข้ามาใช้ในการพัฒนาอาชีพ ไม่ว่าจะเป็อาชีพใดก็ตาม ก็สามารถนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ได้โดยใช้วิธีบูรณาการ ทั้งนี้ ก็เพื่อเป็นประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มาก กล่าวโดยภาพรวมก็คือ ประโยชน์ในทางโลกฆราวาส คือความสำเร็จในหน้าที่การงานของคนที่ทำอยู่ โดยไม่ขัดกับหลักศีลธรรม และกฎหมายบ้านเมือง สามารถประกอบกิจกรรมได้สำเร็จได้ตามความมุ่งหมาย เมื่อก้าวถึงการพัฒนาชุมชนให้เจริญในด้านอาชีพแล้ว ในที่นี้จะเน้นในด้านการพัฒนาทางด้านเกษตรกรรม โดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคม

ด้านการเกษตร ไม่ได้หมายถึงเฉพาะการเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการเลี้ยงสัตว์ประเภทต่าง ๆ เช่น การเลี้ยงสัตว์ใช้งาน ได้แก่ สัตว์ 4 เท้า เช่น ช้าง วัว อูฐ โค และโคนม ทำเนย เนยใส เนยข้น ในสมัยพุทธกาลถือว่าเป็นโภชนะอันประณีต นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังสอนให้รู้จักความพอดีในชีวิต มีความผาสุก ดังที่ปรากฏในอปปณกสูตรว่า “รู้จักประมาณในการบริโภค

อาหาร” (อง.ตึก. (ไทย), 20/26/159) และแนวทางในการประกอบอาชีพเลี้ยงตนเอง ดังที่ปรากฏไว้ใน อธิบดีปาจิตตีย์กัณฑ์ว่า หน้าที่การงานแบ่งออกเป็น 2 อย่างคือ (1) หน้าที่งานชั้นต่ำ ได้แก่ งานช่างไม้ งานทอเย็บ (2) หน้าที่การงานชั้นสูง คือการทำนา ค้าขายและเลี้ยงโค” (วิ.มหา. (ไทย), 2/383/502) การประกอบอาชีพทำนา การเลี้ยงโค ถือว่าเป็นอาชีพชั้นสูง โดยเฉพาะอาชีพเลี้ยงโค คือ นายโคบาล จะต้องมีความรู้ความสามารถดูแลลักษณะโคได้ รู้จักการจัดการดูแลเรื่องสุขภาพของสัตว์ ได้แก่ การรักษาแผลให้โค การสูมไฟไล่แมลง รู้แหล่งน้ำ รู้ทุ่งหญ้า ตลอดจนการดูแลรักษาพันธุ์ต่าง ๆ เป็นต้น

สำหรับการเลี้ยงสัตว์ หลักธรรมคำสอนจะเป็นไปในแนวทางปลูกฝังให้มีความรักและความเมตตาสัตว์ โดยมีพุทธบัญญัติเพื่อความรักสัตว์คือ สัปปณวรรค สัญจิจจสิกขาบท ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ว่า “ภิกษุใดจงใจปลงชีวิตสัตว์ ต้องอาบัติปาจิตตีย์” (วิ.มหา. (ไทย), 2/15/203) สัตว์ในนี้หมายถึงสัตว์เดรัจฉานทุกชนิด ไม่มีข้อยกเว้น

เกษตรแนวพุทธนั้น มีส่วนเกี่ยวข้องกันอย่างมีนัยสำคัญ กับหลักธรรมขั้นพื้นฐานคือ มัชฌิมาปฏิปทาเป็นอันดับแรก และเป็นรากฐานเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรแนวพุทธที่ถือเอาแม่บท มัชฌิมาปฏิปทาหรือหลักทางสายกลางในการทำงาน ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น นอกจากนั้นยังจะดำเนินกิจกรรมทั้งปวง ด้วยหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ คือประโยชน์ในปัจจุบัน ที่ฆราวาสควรยึดถือเป็นหลักในการทำงาน คือ มีความขยันหมั่นเพียร รู้จักรักษาดูแลกิจกรรมที่ตนดำเนินการอยู่ให้ปลอดภัย หรือมีผู้คุ้มกันที่ดี หรือมีผู้มีคำแนะนำที่ดี และรู้จักใช้จ่ายทรัพย์สินในการดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสมแก่อัตภาพของตนและครอบครัว

จากรายงานของสำนักงานจังหวัดหนองคาย ระบุว่า เกษตรกรในอำเภอเมืองซึ่งเป็นพื้นที่เกษตรสำคัญของจังหวัด ยังคงดำเนินการผลิตแบบดั้งเดิมโดยพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก แต่ขาดองค์ความรู้ในการบริหารจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน การใช้สารเคมีในระดับสูงส่งผลต่อสุขภาพของเกษตรกรและสิ่งแวดล้อม อีกทั้งยังมีปัญหาการเข้าถึงแหล่งน้ำและตลาดที่ไม่เพียงพอ นอกจากนี้จังหวัดหนองคายยังประสบปัญหาภัยแล้งซ้ำซาก การใช้สารเคมีในภาคเกษตร และผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอเมืองที่พึ่งพาน้ำโขงและฝนเป็นหลัก ปัญหาเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการพัฒนาการเกษตรอย่างยั่งยืนที่สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่นและคุณค่าทางศาสนา (สำนักงานจังหวัดหนองคาย, 2566)

พระพุทธศาสนาเสนอแนวทางแห่งการพัฒนามนุษย์อย่างสมบูรณ์ทั้งด้านกาย วาจา และใจผ่านหลักธรรมสำคัญ เช่น มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) ซึ่งเน้นความพอดีและสมดุล, ทฤษฎีธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ในปัจจุบัน) ซึ่งเน้นความเพียร ความรอบคอบ และความพอเพียง และ อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) ซึ่งเน้นการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพที่ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ต่อผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม หลักธรรมเหล่านี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในภาคการเกษตร เพื่อสร้างความยั่งยืนและความสุขในระดับชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2567)

ในบริบทของจังหวัดหนองคาย พระสงฆ์และวัดมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการพัฒนาเกษตรกรรมเชิงพุทธ เช่น การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เกษตรอินทรีย์ภายในวัด การอบรมเกษตรกรปลอดสารพิษ และการเผยแพร่หลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์และชุมชนจึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้แนวทาง “เกษตรแนวพุทธ” เกิดขึ้นจริงในสังคม

ดังนั้น การศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมในอำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจะช่วยให้เห็นแนวทางในการยกระดับคุณภาพชีวิตเกษตรกรผ่านการบูรณาการหลักธรรมคำสอนเข้ากับกระบวนการผลิตและการบริหารจัดการทรัพยากร เพื่อให้เกิดการพัฒนายั่งยืนทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และจิตวิญญาณ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของการพัฒนาเชิงพุทธในยุคปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพและปัญหาของการกระทำเกษตรกรรมของประชาชนในจังหวัดหนองคาย
2. เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ใช้เป็นพุทธนวัตกรรมการพัฒนาเกษตรกรรมของประชาชนในจังหวัดหนองคาย
3. เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธนวัตกรรมการพัฒนาเกษตรกรรมของประชาชนในจังหวัดหนองคาย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และลงพื้นที่เพื่อการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) โดยคณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลด้านเนื้อหาและเอกสารดังนี้

1. ขอบเขตด้านเอกสาร

- 1) ข้อมูลชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539
- 2) ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. ขอบเขตในด้านเนื้อหา คณะผู้วิจัยได้ทำการวิจัยโดยวิเคราะห์เอกสารส่วนหนึ่ง และการลงภาคสนามโดยสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) เนื้อหาในการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือ ส่วนที่ 1 กล่าวถึงสภาพและปัญหาของการทำเกษตรกรรมของประชาชนในเขตจังหวัดหนองคาย ส่วนที่ 2 กล่าวถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ซึ่งประกอบด้วยหลักมัชฌิมาปฏิปทา หลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ และหลักอิทธิบาท 4 เป็นต้น และส่วนที่ 3 กล่าวถึงการประยุกต์ใช้พุทธนวัตกรรมการพัฒนาเกษตรกรรมของประชาชนในเขตจังหวัดหนองคาย

3. ขอบเขตในด้านประชากรหรือผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ประกอบด้วย 1) พระสงฆ์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานเกษตรกรรม จำนวน 5 รูป 2) ผู้นำชุมชน จำนวน 5 คน 3) เกษตรกร จำนวน 10 คน 4) นักวิชาการด้านการเกษตร จำนวน 5 คน รวม 25 รูป/คน

4. ขอบเขตในด้านพื้นที่ การวิจัยครั้งนี้ใช้พื้นที่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

5. ขอบเขตในด้านเวลา ใช้เวลาในด้านวิจัยเป็นเวลา 1 ปี

6. เกณฑ์การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง เป็นเกษตรกรที่มีอาชีพเกษตรกรรมในจังหวัดหนองคายไม่น้อยกว่า 5 ปี และมีการน้อมนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต

7. การเก็บรวบรวมข้อมูล

1) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำราทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ เอกสารสิ่งตีพิมพ์ วารสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่เกี่ยวข้อง

2) รวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์กับการวิจัยภาคสนาม ซึ่งได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย ประกอบด้วยผู้นำชุมชน จำนวน 5 คน 3) เกษตรกร จำนวน 10 คน 4) นักวิชาการด้านการเกษตร จำนวน 5 คน รวม 25 รูป/คน

3) รวบรวมข้อมูลจากการประชุมเชิงปฏิบัติการ ประชุมกลุ่มย่อย ในเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาเกษตรกรรม

8. การวิเคราะห์ข้อมูล การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยแบ่งเป็น 4 ขั้นตอนหลักดังนี้

8.1 การจัดการข้อมูลเบื้องต้น จัดหมวดหมู่ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ 3 ด้าน ได้แก่ 1) สภาพปัญหาเกษตรกรรมในพื้นที่ 2) หลักธรรมในพระพุทธศาสนา 3) แนวทางการประยุกต์พุทธวัตกรรมการเกษตร

8.2 การพัฒนาและประเมินเครื่องมือวิจัย พัฒนาเครื่องมือ ได้แก่ แนวคำถามสัมภาษณ์ ผ่านการตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน จากสาขาพุทธศาสนาและเกษตรกรรม พบว่า มีความชัดเจนและตรงตามวัตถุประสงค์

8.3 การสร้างและการประยุกต์ใช้พุทธวัตกรรมการ สังเคราะห์ข้อมูลจากภาคสนามร่วมกับหลักธรรมเพื่อออกแบบนวัตกรรมด้านเกษตรกรรม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน จากนั้นถ่ายทอดแนวทางสู่การปฏิบัติผ่านเวิร์กช็อปและการประชุมกลุ่มย่อย

8.4 การประเมินผลและสังเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ผลจากภาคสนามโดยวิธี Content Analysis โดยพิจารณาการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเกษตรกร การมีส่วนร่วมของชุมชน และข้อเสนอแนะของผู้เกี่ยวข้อง พร้อมสังเคราะห์เปรียบเทียบก่อน-หลังการใช้พุทธวัตกรรมการ เพื่อตรวจสอบปัจจัยความสำเร็จและข้อจำกัด

ผลการวิจัย

ผลการวิจัย “การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมของประชาชน กรณีศึกษาเกษตรกรอำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. ผลการวิจัยสภาพและปัญหาของการประกอบอาชีพเกษตรกรรมในจังหวัดหนองคาย พบว่า เกษตรกรจังหวัดหนองคายส่วนใหญ่ยังคงดำเนินระบบเกษตรดั้งเดิม ซึ่งพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก โดยเฉพาะในกิจกรรมปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ และเกษตรครอบครัว (สำนักงานเกษตรจังหวัดหนองคาย, 2568) อย่างไรก็ตาม กระบวนการเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจ สังคม และสภาพภูมิอากาศ ได้นำมาซึ่งปัญหาหลักที่ต้องเผชิญ ดังนี้

1) การขาดแคลนน้ำและภัยแล้ง แม่นหนองคายจะมีพื้นที่ชลประทานประมาณ 27% ของพื้นที่เกษตร แต่ยังมีพื้นที่เกษตรนอกเขตชลประทานถึง 58% ซึ่งเกษตรกรยังคงพบปัญหาขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งและภัยแล้งซ้ำซาก ส่งผลให้ผลผลิตลดลง และหลายครัวเรือนไม่สามารถลงทุนซื้ออุปกรณ์จัดการน้ำ ทำให้อาศัยการกักเก็บเพื่อดำรงชีพต่อเนื่อง (สำนักงานจังหวัดหนองคาย, 2566)

2) สภาพดินเสื่อมโทรม การวิจัยในหลายจังหวัด รวมถึงการศึกษาระดับประเทศ พบว่า เกษตรกรรมแบบเดิม เช่น การไถถางพื้นที่ซ้ำซากและการปลูกพืชเชิงเดี่ยวอย่างไม่บูรณาการ ได้ทำให้โครงสร้างดินอ่อนแอและสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ เมื่อเจอฝนตกหนัก จะเร่งการพังทลายของหน้าดิน และลดศักยภาพในการเพาะปลูกในหลายพื้นที่ (Nattavud Pimpa, 2024)

3) ต้นทุนสูงหนี้สินเพิ่มพูน เกษตรกรจังหวัดหนองคายมักใช้สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต ซึ่งถึงแม้จะตอบสนองการตลาดได้ชั่วคราว แต่อัตราใช้สูง ทำให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มขึ้น รายงานจากกระทรวงเกษตรฯ พบว่า เกษตรกรจำนวนมากต้องกู้เงินทั้งจากธนาคารและแหล่งกู้ยืมไม่มีดอกเบี้ย เพื่อดำเนินโครงการทางการเกษตรในแต่ละปี ส่งผลให้ครัวเรือนหลายแห่งมีภาระหนี้สินอย่างต่อเนื่อง (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2567)

4) ผลกระทบจากการใช้สารเคมี จากข้อมูลระดับประเทศ ไทยมีการใช้สารเคมีทางการเกษตรในระดับสูงสุดของโลก การพึ่งพาสารเคมีเหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาด้านสุขภาพทั้งในเกษตรกรเองและผู้บริโภค นอกจากนี้ ยังส่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม เช่น แหล่งน้ำและความหลากหลายทางชีวภาพ ลดลงอย่างต่อเนื่อง (สำนักงานจังหวัดหนองคาย, 2566)

5) ความผันผวนของสภาพภูมิอากาศ งานวิจัยจากหลายแหล่งชี้ว่า การเพิ่มของอุณหภูมิและคาร์บอนไดออกไซด์ (CO₂) ในบรรยากาศ มีผลกระทบโดยตรงต่อผลผลิต เช่น ข้าวและพืชหลักอื่น ๆ ยกตัวอย่างในไทยมีแนวโน้มผลผลิตลดลงจากภัยแล้งและอุณหภูมิสูงช่วงฤดูออก ผลผลิตมีความผันผวนมากขึ้น ความเสี่ยงจึงเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่เกษตรนอกเขตชลประทานจังหวัดหนองคาย (วิษณุ อรรถานิช, 2560)

การแก้ไขปัญหาเกษตรกรรมในจังหวัดหนองคายควรสอดคล้องกับสภาพจริงในพื้นที่ ได้แก่ ภัยแล้ง ดินเสื่อม ต้นทุนสูง และผลกระทบจากสารเคมี โดยประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรม ดังนี้ 1) จัดการน้ำในพื้นที่นอกเขตชลประทาน ส่งเสริมระบบเก็บน้ำฝน ฝายชะลอน้ำ และพลังงานแสงอาทิตย์ ควบคุมการอบรมการใช้ปุ๋ยอย่างรู้คุณค่า ตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ 2) ฟื้นฟูดินด้วยเกษตรอินทรีย์ ใช้ปุ๋ยหมัก จุลินทรีย์ท้องถิ่น และปลูกพืชหมุนเวียน โดยยึดธัมมามาปฏิบัติ เพื่อความสมดุลและลดต้นทุน 3) ลดสารเคมีด้วยแรงจูงใจเศรษฐกิจ ตั้งกองทุนหรือสินเชื่อพิเศษแก่ผู้เปลี่ยนสู่เกษตรปลอดภัย พร้อมระบบตลาดรองรับ ภายใต้การบริหารร่วมของวัดและชุมชน 4) จัดตั้งศูนย์เรียนรู้เกษตรเชิงพุทธ ใช้วัดหรือโรงเรียนเป็นศูนย์กลางถ่ายทอดแนวทางเกษตรไม่เบียดเบียน (อวิหิงสา) เช่น การใช้จุลินทรีย์และการวางแผนการผลิตเชิงศีลธรรม 5) ส่งเสริมเครือข่ายเศรษฐกิจชุมชน สร้างกองทุนหมู่บ้านโดยยึดหลักสมชีวิตาและกัลยาณมิตรตา เพื่อช่วยเหลือกันและลดภาระหนี้สิน 6) เตรียมรับมือภัยแล้งและอากาศแปรปรวนแนะนำการปลูกพืชทนแล้ง พืชอายุสั้น และส่งเสริมเกษตรกรรมเชิงเมตตา เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากร ภายใต้หลัก อวิหิงสา

2. การศึกษาหลักพุทธนวัตกรรมการพัฒนาเกษตรกรรมของประชาชนในเขตจังหวัดหนองคาย พบว่า พุทธศาสนาได้เสนอแนวทางการดำเนินชีวิตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เน้นความสมดุลและสอดคล้องกับธรรมชาติ โดยเฉพาะการเกษตรกรรมซึ่งเป็นฐานชีวิตของสังคมไทย แนวคิด “พุทธนวัตกรรม” ในบริบทนี้ หมายถึง การนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเกษตรกรรมอย่างยั่งยืน อันได้แก่ การบูรณาการหลักธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนา เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตเกษตรกรควบคู่กับการรักษาสิ่งแวดล้อมและพัฒนาสังคมในภาพรวม

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงหลักการสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ อาจสรุปมาเป็นหลักสำคัญของเกษตรแนวพุทธได้ ดังนี้ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2567)

1. หลักธัมมามาปฏิบัติ (ทางสายกลาง) เป็นแนวทางที่เน้นความพอดีในทุกมิติของชีวิต เกษตรกร ทั้งการผลิตและการบริโภค เช่น การหลีกเลี่ยงความฟุ่มเฟือยหรือความตึงเครียดเกินไป โดยมุ่งสู่ความสมดุลระหว่างความต้องการของมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติ

2. หลักอวิหิงสา (ไม่เบียดเบียน) ครอบคลุมการดำรงชีวิตและประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อตนเอง ผู้อื่น หรือสิ่งแวดล้อม เช่น การผลิตทางการเกษตรที่ไม่ทำลายระบบนิเวศ การเลือกใช้สารชีวภาพแทนสารเคมี และการเคารพสิทธิของผู้อื่นในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

3. หลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ในปัจจุบัน) ซึ่งมุ่งให้เหตุผลดำเนินชีวิตอย่างมั่นคงด้วยหลัก 4 ประการ ได้แก่

- (1) อุภูฐานสัมปทา ได้แก่ ความเพียรพยายามและการรู้จักไตร่ตรองในการทำงาน
- (2) อารักขสัมปทา ได้แก่ การรู้จักดูแลทรัพย์สินที่หามาได้

(3) กัลยาณมิตตา ได้แก่ การคบหาผู้รู้ ผู้มีคุณธรรม เพื่อการแนะนำที่ดี

(4) สมชีวิตา ได้แก่ การดำรงชีวิตอย่างพอเพียงและไม่ฟุ้งเฟ้อ (อง.สศตค-อภุชก-นวก. (ไทย), 23/54/340-341)

พุทธนวัตกรรมในการวิจัยครั้งนี้ ไม่ได้เกิดจากแนวคิดทางทฤษฎีเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลลัพธ์ของกระบวนการวิเคราะห์ปัญหาจริงของเกษตรกรในจังหวัดหนองคาย เช่น ปัญหาขาดแคลนน้ำ ดินเสื่อมโทรม หนี้สินสะสม และผลกระทบจากการใช้สารเคมี ร่วมกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และเกษตรกรในพื้นที่ จนสามารถสังเคราะห์เป็นแนวคิดพุทธนวัตกรรมที่ตอบโจทย์ในบริบทท้องถิ่น พุทธนวัตกรรมที่เกิดขึ้น จึงไม่ใช่เพียงการสอดแทรกธรรมะในชีวิตประจำวันเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการแปลงหลักธรรม เช่น มัชฌิมาปฏิปทา (ความพอดี), อวิหิงสา (การไม่เบียดเบียน), และ ทิฐุธรรมมีกัตถะ (ประโยชน์ในปัจจุบัน) ให้กลายเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตและการเกษตรที่สมดุล ยั่งยืน และมีจริยธรรม แนวคิดนี้ส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้าง ทั้งระดับบุคคล (เช่น ความเพียรและความพอเพียง), ระดับชุมชน (เช่น การรวมกลุ่มเกษตรกรและความสัมพันธ์กับวัด), และระดับสิ่งแวดล้อม (เช่น การเลิกใช้สารเคมีและอนุรักษ์แหล่งน้ำชุมชน) โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญในการขับเคลื่อน

3. การประยุกต์ใช้หลักพุทธนวัตกรรมในการพัฒนาเกษตรกรรมของประชาชนในเขตจังหวัดหนองคาย

3.1 การบูรณาการหลักมัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) หลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง เป็นหลักธรรมพื้นฐานของพระพุทธศาสนาที่เน้นการดำเนินชีวิตอย่างสมดุล ไม่สุดโต่งไปในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งเมื่อนำมาประยุกต์ในบริบทของเกษตรกรรม หมายถึง การผลิตและบริโภคอย่างพอดี ไม่ฟุ้งเฟ้อเกินควร และไม่ฝืนใช้ทรัพยากรธรรมชาติจนเกินขีดความสามารถของสิ่งแวดล้อม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2567)

ในพื้นที่จังหวัดหนองคาย เกษตรกรหลายรายได้เริ่มนำแนวคิดทางสายกลางมาใช้ในรูปแบบ เช่น การลดการใช้ปุ๋ยเคมีและหันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์ การวางแผนการผลิตให้สอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่ โดยไม่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวตลอดปี แต่หมุนเวียนพืชให้ดินได้พักฟื้น และยังคงคำนึงถึงความต้องการของตลาดอย่างมีเหตุผล เพื่อหลีกเลี่ยงการผลิตเกินความจำเป็น ซึ่งอาจทำให้ราคาตกต่ำและทรัพยากรสูญเปล่า

แนวทางเหล่านี้ส่งผลให้เกษตรกรสามารถลดต้นทุน ลดความเสี่ยงจากความผันผวนทางเศรษฐกิจ และที่สำคัญคือช่วยเสริมสร้างความยั่งยืนของระบบนิเวศและชุมชนในระยะยาว อันเป็นหัวใจของการพัฒนาแบบพุทธนวัตกรรมที่แท้จริง

3.2 การประยุกต์ใช้หลักอวิหิงสา (ไม่เบียดเบียน) หลักอวิหิงสา หรือความไม่เบียดเบียน เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการใช้ชีวิตและดำเนินกิจกรรมโดยไม่ทำร้ายตนเอง ผู้อื่น และธรรมชาติ ในบริบท

ของเกษตรกรรม หมายถึง การทำเกษตรที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ไม่สร้างมลพิษ และไม่เบียดเบียนสิทธิของผู้อื่นในการเข้าถึงทรัพยากร (พระมหาสังเวียร ญาณวโร, 2550)

ในพื้นที่จังหวัดหนองคาย การปฏิบัติตามหลักนี้ เห็นได้จากการที่เกษตรกรเริ่มหันมาใช้เชื้อจุลินทรีย์ท้องถิ่นและปุ๋ยหมักแทนปุ๋ยเคมี หลีกเลี่ยงการถางป่าอย่างไม่มีการควบคุม รวมถึงการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำและป่าชายเลนรอบหนองน้ำ ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อระบบนิเวศ

อีกตัวอย่างที่สำคัญคือการร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน และเกษตรกรในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน เช่น การสร้างศูนย์เรียนรู้เกษตรอินทรีย์ภายในวัด หรือการจัดกิจกรรมอบรมการเกษตรปลอดสารพิษ โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นแนวทางจริยธรรมในการผลิตอาหารที่ปลอดภัยต่อทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค

3.3 การดำเนินงานตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ในปัจจุบัน) ผ่านกิจกรรมเกษตรทฤษฎีธัมมิกัตถะ หรือประโยชน์ที่เห็นได้ในปัจจุบัน เป็นแนวคิดในพระพุทธศาสนาที่แนะนำให้คฤหัสถ์ดำรงชีวิตอย่างมั่นคง มีเป้าหมายที่ชัดเจน และตั้งอยู่บนหลัก 4 ประการ ได้แก่ อุตฺถานสัมปทา (ความเพียร) อารักขสัมปทา (การรักษาทรัพย์) กัลยาณมิตตา (มิตรที่ดี) และสมชีวิตา (ความพอเพียง)

ในพื้นที่จังหวัดหนองคาย หลักการนี้ได้ถูกถ่ายทอดเป็นกิจกรรมเกษตรกรรมอย่างเป็นรูปธรรม เช่น เกษตรกรผู้มียุทธศาสตร์สัมปทา มักใฝ่เรียนรู้เทคนิคใหม่ ๆ เช่น ระบบเกษตรอินทรีย์ หรือวนเกษตรผสมผสาน เพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น อารักขสัมปทา ปรากฏในพฤติกรรมของเกษตรกรที่รู้จักดูแลทรัพย์สินและทรัพยากร เช่น ดินและน้ำ อย่างระมัดระวัง และไม่ปล่อยให้เสื่อมโทรม

กัลยาณมิตตา แสดงออกผ่านการรวมกลุ่มเกษตรกรและสร้างเครือข่ายความรู้กับวัด พระสงฆ์ หรือกลุ่มผู้รู้ในชุมชน ซึ่งช่วยทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสมชีวิตา ปรากฏในรูปแบบของการดำรงชีวิตอย่างพอเพียง ไม่ขยายกิจการเกินตัว หรือพึ่งพาหนี้สินจนเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ

3.4 การสังเคราะห์แนวคิดสู่โมเดลพุทธนวัตกรรมในพื้นที่จังหวัดหนองคาย จากการเก็บข้อมูลภาคสนามและวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้อง คณะผู้วิจัยได้สังเคราะห์รูปแบบการปฏิบัติของชุมชนเกษตรในจังหวัดหนองคาย ซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และนำมาประมวลเป็นแนวคิดต้นแบบของ “พุทธนวัตกรรม” สำหรับการพัฒนาเกษตรกรรมที่ยั่งยืน ตัวอย่างเช่น กลุ่มเกษตรกรในบางตำบลร่วมมือกับวัดในการจัดกิจกรรมอบรมเกษตรอินทรีย์ โดยวัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางเรียนรู้ด้านคุณธรรม วิถีชีวิตพอเพียง และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อีกทั้งมีการปรับวิถีผลิต เช่น การปลูกพืชหมุนเวียน การใช้จุลินทรีย์ท้องถิ่น และการหลีกเลี่ยงสารเคมี ซึ่งสอดคล้องกับ หลักมัชฌิมาปฏิปทา และอวิหิงสา

แม้แนวทางเหล่านี้จะเกิดจากการปฏิบัติของเกษตรกรเดิม มิใช่ผลจากการทดลองใช้พุทธนวัตกรรมโดยตรง แต่การวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และนักวิชาการได้ช่วยให้สามารถถกผลึกเป็นแนวทางเชิงระบบ ซึ่งสามารถพัฒนาเป็น “โมเดลพุทธนวัตกรรมเกษตรเชิงพุทธเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” ได้ในอนาคต ดังนั้น เนื้อหาในส่วนนี้จึงมิใช่การรายงานผลการประยุกต์ใช้

จริงในภาคเกษตรกรรม แต่เป็นการเสนอ “ต้นแบบเชิงแนวคิด” ที่ได้จากการวิเคราะห์ภาคสนาม ซึ่งแสดงให้เห็นศักยภาพของหลักธรรมพุทธศาสนาในการเป็นฐานคิดสำหรับการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมอย่างยั่งยืนในบริบทจังหวัดหนองคาย

3.5 ประเด็นท้าทายและข้อเสนอแนะ แม้การประยุกต์ใช้หลักพุทธนวัตกรรม จะแสดงศักยภาพอย่างเด่นชัด แต่ก็ยังมีความท้าทายหลายประการในกระบวนการดำเนินงานจริง เช่น เกษตรกรบางรายยังไม่เข้าใจแนวคิดการเกษตรที่ไม่พึ่งพาสารเคมีอย่างเพียงพอ หรือยังขาดทักษะในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบผสมผสานที่สอดคล้องกับธรรมชาติ

นอกจากนี้ ความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์ ชุมชน และภาครัฐในการผลักดันเกษตรกรรมแนวพุทธ ยังไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร การขาดตลาดรองรับผลผลิตเกษตรอินทรีย์ และข้อจำกัดด้านช่องทางการจัดจำหน่าย ทำให้เกษตรกรบางรายยังยึดติดกับระบบเกษตรเคมีซึ่งแม้จะได้ผลผลิตสูงแต่มีความเสี่ยงทางสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

เพื่อเสริมสร้างพลังของพุทธนวัตกรรมในการพัฒนาเกษตรกรรมในจังหวัดหนองคาย จึงควรมีมาตรการสนับสนุนเพิ่มเติม เช่น การเสริมบทบาทของวัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และฟื้นฟูคุณค่าพุทธศาสนาในฐานะกลไกพัฒนาชุมชน การสร้างเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเกษตรกรแนวพุทธกับเกษตรกรทั่วไป และการส่งเสริมระบบตลาดทางเลือกที่รองรับผลผลิตเกษตรคุณธรรม

อภิปรายผล

ผลการวิจัย “การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมของประชาชน: กรณีศึกษาเกษตรกรอำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย” สามารถนำมาอภิปรายผล ได้ดังนี้

1) การบูรณาการหลักมัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) ผลการวิจัยพบว่า เกษตรกรในพื้นที่ส่วนหนึ่งของจังหวัดหนองคาย สามารถน้อมนำหลักมัชฌิมาปฏิปทามาใช้เป็นแนวทางในการตัดสินใจเชิงเกษตร เช่น การเลือกวิธีผลิตที่พอเพียงกับศักยภาพของตนเองและทรัพยากรที่มีอยู่ การลดการใช้สารเคมีที่อาจสร้างผลกระทบต่อดิน น้ำ และสุขภาพของตนเองและผู้บริโภค ทั้งยังเกิดแนวโน้มที่ชัดเจนในการสร้างระบบหมุนเวียนทรัพยากร เช่น การทำปุ๋ยหมักใช้เอง การปลูกพืชหลากหลายชนิดในแปลงเดี่ยว ซึ่งไม่เพียงแต่ช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แต่ยังช่วยลดต้นทุนและสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในครัวเรือนอีกด้วย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด Limrapoowiwattana พบว่า ชุมชนเกษตรอินทรีย์ในไทยได้เชื่อมโยงค่านิยมพุทธ เข้ากับวิถีการผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม โดยการสัมพันธ์กับผืนดินและทรัพยากรด้วยวิธีที่พอดี ไม่เบียดเบียนดิน น้ำ และระบบนิเวศ (Limrapoowiwattana, Chanatporn, 2023)

2) การประยุกต์ใช้หลักอวิหิงสา (ไม่เบียดเบียน) ผลการศึกษาพบว่า เกษตรกรหันมาใช้เชื้อจุลินทรีย์ท้องถิ่น ปุ๋ยคอก และรักษาระบบนิเวศ เช่น พื้นที่ชุ่มน้ำรอบหนองน้ำ ซึ่งสอดคล้องกับหลักอวิหิงสาที่ได้สะท้อนออกมาในลักษณะของ “เกษตรกรรมเชิงเมตตา” ที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่

เปียดเบียนสิ่งแวดล้อม และไม่เปียดเบียนตัวเอง ทั้งในแง่ร่างกาย จิตใจ และวิถีชีวิต เช่น การลดการพึ่งพาระบบตลาดที่เอาเปรียบ การเลือกใช้เมล็ดพันธุ์พื้นบ้าน และการร่วมกันดูแลทรัพยากรร่วมของชุมชน เช่น ลำห้วย หนองน้ำ ป่าชุมชน เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นการแสดงออกของจิตสำนึกเชิงพุทธในมิติการใช้ชีวิตจริง สอดคล้องกับงานวิจัยของ Darlington พบว่า ในภาคเหนือของไทย มีโครงการของพระสงฆ์และผู้นำชุมชนพุทธที่ผสมผสานการอนุรักษ์ป่าและการทำเกษตรของเกษตรกร โดยชี้ให้เห็นว่า “ป่าและฟาร์มไม่ใช่สิ่งแยกจากกัน” (forests and farms are integrated) และแนวทางนี้ช่วยลดการทำลายทรัพยากรและเพิ่มความยั่งยืนของชุมชน (Darlington, S. M, 2019)

3) การดำเนินงานตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ในปัจจุบัน) การศึกษา พบว่าเกษตรกรในจังหวัดหนองคายมีความเพียรในการเรียนรู้ เก็บรักษาทรัพยากรอย่างรอบคอบ สร้างเครือข่ายกัลยาณมิตร และดำรงชีวิตแบบพอเพียง ซึ่งสอดคล้องกับหลักอภิญญาสัมปทา อารักขสัมปทา กัลยาณมิตรตา และสมชีวิตา สอดคล้องกับงานวิจัยของ Tahom ที่พบว่า เกษตรกรรุ่นใหม่ (Young Smart Farmer) ได้นำนวัตกรรมเกษตรแบบพุทธ เข้ากับวิธีการผลิตสมัยใหม่ โดยให้คุณค่าทั้งเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และการเมือง (economic, societal, environmental, political benefits) ซึ่งสะท้อนถึงการนำหลักพุทธในเชิงปฏิบัติมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบันและอนาคต ดังนั้น ผลวิจัยนี้จึงมีความสอดคล้องทั้งในแง่ของการเน้นประโยชน์ที่ชัดเจนและจับต้องได้ (Tahom, U, 2024)

นอกจากนี้ การน้อมนำหลักทฤษฎีธัมมิกัตถะมาใช้ในบริบทของการเกษตร ยังช่วยเสริมความสามารถในการพึ่งพาตนเองของเกษตรกร ทั้งในระดับปัจเจกและกลุ่ม เช่น การรู้จักบริหารจัดการต้นทุน ความสามารถในการอดออม และการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและพระสงฆ์ ซึ่งถือเป็น “ทุนทางสังคม” ที่สำคัญสำหรับการพัฒนาอย่างยั่งยืนในระดับฐานราก

4) ประเด็นท้าทายและข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาการเกษตรเชิงพุทธในจังหวัดหนองคายที่พบคือ เกษตรกรบางรายยังไม่คุ้นแนวคิดใหม่ ๆ ระบบตลาดเกษตรอินทรีย์ยังไม่แข็งแรง เชื่อมโยงพระสงฆ์-เกษตรกร-วัดไม่ทั่วถึง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Darlington ที่พบว่า การนำนวัตกรรมพุทธเข้าในภาคการเกษตรยังมีอุปสรรค เช่น ความไม่พร้อมด้านองค์ความรู้ ตลาดรองรับ และการเปลี่ยนทัศนคติของผู้ผลิต (Darlington, S. M, 2019) ดังนั้น ในทางปฏิบัติ ควรมีการจัดอบรมองค์ความรู้เชิงระบบ, ส่งเสริมตลาดรองรับ, และสนับสนุนบทบาทของวัด/พระสงฆ์ในฐานะ “โค้ชชุมชน” ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางในบทความ (Prayukvong, W., Huttasin, N., & Foster, M. J ที่ชี้ว่าการสร้างคุณค่า (value) และความร่วมมือ (collaboration) เป็นกุญแจของการขับเคลื่อนเกษตรตามค่านิยมพุทธ (Prayukvong, W., Huttasin, N., & Foster, M. J, 2015)

สรุปผลวิจัยและข้อเสนอแนะ

1. สรุปผลวิจัย

จากการศึกษาการประยุกต์ใช้พุทธนวัตกรรมในการพัฒนาเกษตรกรรมของประชาชนในจังหวัดหนองคาย พบว่า (1) เกษตรกรส่วนใหญ่ยังพึ่งพาเกษตรแบบดั้งเดิมและเผชิญปัญหาสำคัญ ได้แก่ ขาดแคลนน้ำ ภัยแล้ง ดินเสื่อมโทรม หนี้สินสะสม และผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ซึ่งต้องการแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน (2) หลักพุทธธรรมที่สามารถประยุกต์ใช้ในภาคเกษตรได้อย่างเหมาะสม ได้แก่ มัชฌิมาปฏิปทา อวิหิงสา และทิวฏฐัมมิกัตถะ ซึ่งเน้นความพอดี การไม่เบียดเบียน และประโยชน์ในปัจจุบัน อันส่งเสริมการผลิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติและคุณภาพชีวิตเกษตรกร (3) การประยุกต์ใช้หลักพุทธนวัตกรรมในการพัฒนาเกษตรกรรมของประชาชนในจังหวัดหนองคาย สะท้อนให้เห็นถึงการน้อมนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปสู่การดำเนินชีวิตและกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะ

1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ควรมีการบูรณาการหลักพุทธธรรมในแผนพัฒนาเกษตรกรรมระดับจังหวัด โดยเฉพาะการอบรม “เกษตรแนวพุทธ” ภายใต้วัดและองค์กรชุมชน สนับสนุนงบประมาณวิจัยเพื่อสร้าง “ศูนย์เรียนรู้เกษตรพุทธนวัตกรรม”

2) ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ เกษตรกรควรนำหลักมัชฌิมาปฏิปาทามาประยุกต์ในวิถีเกษตร ลดการพึ่งพาสารเคมี วัดและชุมชนควรร่วมสร้างเครือข่ายพัฒนาเกษตรอินทรีย์เชิงพุทธ

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2567). *คู่มือการดำเนินงานการขับเคลื่อนการเกษตรระดับหมู่บ้านสู่การผลิตสินค้าเกษตรมูลค่าสูง ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2568*. หนองคาย: สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- พระมหาสังเวียร ปณฺญาธโร. (2550). บทบาทของพระสงฆ์ในการนำหลักพุทธธรรมมา ประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษา พระครูสุภาจารวัฒน์. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิษณุ อัดถาวนิช. (2560). ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศต่อภาคเกษตรกรรมของประเทศไทย: ผลการศึกษาใหม่. *รายงานวิจัย*. คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2567). *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. นครปฐม: วัดญาณเวศกวัน.

- สำนักงานเกษตรจังหวัดหนองคาย. (2565). *แบบรายงานผลโครงการขับเคลื่อนการเกษตรระดับหมู่บ้านสู่การผลิตสินค้าเกษตรมูลค่าสูงจังหวัดหนองคาย*. สืบค้นเมื่อ 15 มิถุนายน 2568 จาก <https://www.moac.go.th/agrivillage-performance-files-441991791860>.
- สำนักงานจังหวัดหนองคาย. (2566). *แผนพัฒนาจังหวัดหนองคาย พ.ศ. 2566-2570 (ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2566)*. หนองคาย: กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด.
- Buddhist Agriculture and the Young Smart Farmer Concept in Thailand. *Journal of International Buddhist Studies*, 15(2), 106-122.
- Darlington, S. M. (2019). Buddhist Integration of Forest and Farm in Northern Thailand. *Religion*, 10(9), 521. <https://doi.org/10.3390/rel10090521>.
- Limprapooiwattana, Chanatporn. (2023). The Art of Buddhist Connectivity: Organic Rice Farming in Thailand. *Agriculture and Human Values*, 40, 1087-1103. <https://doi.org/10.1007/s10460-022-10363-w>.
- Nattavud Pimpa. (2024). Climate change challenges: Case of the Thai agriculture business sector. *Sustainable Economies*, 2(2), 1-9.
- Prayukvong, W., Huttasin, N., & Foster, M. J. (2015). Buddhist economics meets agritourism on the Thai farm. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 9(2), 183-199.
- Tahom, U. (2024).